

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 930.253 : 352 : 37.091] (477.73-25)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.4.278>

Костянтин Картузов*

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ МИКОЛАЄВА У ДОКУМЕНТАХ ФОНДУ «КАНЦЕЛЯРІЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ГУБЕРНАТОРА» (ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Анотація: Проаналізовано матеріали фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора», що зберігається у Державному архіві Миколаївської області. Увага зосереджена на документах, які розкривають питання формування, функціонування й особливостей діяльності навчальних закладів Миколаєва у 19 ст.

Автор приходить до висновку, що матеріали фонду є важливим джерелом для дослідження історії навчальних закладів регіону, проте вони далеко не охоплюють усіх аспектів розвитку освіти. Незважаючи на це, вказані документи є основою для подальших досліджень, які можуть зосередитися на більш детальному вивченні окремих аспектів освітнього процесу регіону.

Ключові слова: Миколаїв, навчальні заклади, військовий губернатор, освіта, 19 століття, архівні матеріали, історія освіти

Вступ. У Державному архіві Миколаївської області знаходиться на зберіганні фонд «Канцелярія Миколаївського військового губернатора». Фонд містить три описи, ключовим з яких є опис № 1, що представлений 5 томами (11 964 справи) й охоплює період 1805-1901 рр.

Військовий губернатор об'єднував військову та цивільну владу й водночас був головним командиром Чорноморського флоту і портів. У своїй діяльності губернатор підпорядковувався безпосередньо Сенату, а його канцелярія була адміністративним органом Міністерства внутрішніх справ.

У матеріалах фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» можна знайти інформацію, яка допоможе висвітлити питання формування, функціонування й особливостей діяльності навчальних закладів регіону.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні інформаційного потенціалу матеріалів фонду у висвітленні питань виникнення, функціонування й особливостей діяльності навчальних закладів міста Миколаєва у 19 ст.

---

* *Картузов Костянтин Миколайович* – аспірант кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, заступник директора з основної діяльності Державного архіву Миколаївської області (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2054-7236>; e-mail: kartuzov@ukr.net

До складу фонду увійшли документи про відкриття навчальних закладів, асигнування коштів на їх утримання, звіти миколаївського Товариства допомоги незможним особам, які прагнуть освіти, подання на відкриття культурно-просвітницьких установ і читання публічних лекцій.

Огляд літератури. Питання функціонування навчальних закладів у місті Миколаєві протягом 19 ст. досліджували Вадим Чистов та Октябрина Ковальова у монографії «Нариси історії культури Південного Прибужжя: від витоків до початку ХХ століття». Зокрема вони згадують, що в місті працювало «Миколаївське товариство допомоги незможним особам, які прагнуть до освіти»¹.

У нарисах «Освіта на Миколаївщині у ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси»² проаналізовано стан освіти в Херсонській губернії. Автори приходять висновку, що капіталістичні відносини, які розвивалися у надрах феодально-кріпосницького ладу Російської імперії, дали поштовх розвитку економіки, пошквалюванню громадського життя, активізації національно-визвольного руху, зміцнення економічних, політичних і культурних зв'язків між українськими землями. На думку дослідників особливо швидко зростали потреби суспільства в освіті. Розвиток промисловості та сільського господарства вимагав від працівників певних загальних і фахових знань. Усе це примушувало царський уряд не лише розширювати мережу навчальних закладів, а й періодично удосконалювати їх.

Згідно з дослідженням Миколи Шитюка та Володимира Щукіна³, єврейська громада Миколаєва, попри численні обмеження та дискримінаційні заходи з боку царської влади, активно розвивала власну систему освіти. У своєму дослідженні автори наголошують на важливій ролі, яку відігравали традиційні єврейські школи, хедери та Талмуд-Тори у житті єврейської громади. Вони зазначають, що у місцях компактного проживання євреїв ці школи створювалися обов'язково при кожній синагозі чи молитовному домі. В хедерах викладали меламенти⁴, які спеціалізувалися на певних книгах Талмуду. Система освіти була побудована таким чином, що учні, закінчивши навчання в одному хедері, переходили до наступного, поступово проходячи кілька етапів навчання. Загалом цей курс міг тривати до 10 років.

Автори дослідження також звертають увагу на те, що через відсутність спеціальних шкіл для дівчат, їх часто відправляли на навчання до хедерів. Хоча дівчата зазвичай навчалися недовго й отримували лише початкові знання, спільне навчання хлопчиків і дівчат в єврейському суспільстві діаспори не вважалося чимось надзвичайним, на відміну від роздільного навчання, яке було стандартом у Російській імперії та в Європі.

Щодо Миколаєва, дослідники наводять статистику, згідно з якою, хоча місто не мало значного відсотка єврейського населення, у першій половині 19 ст. там функціонувало 27 хедерів, а на початку 20 ст. їх кількість складала 26. У кожному з них офіційно навчалося від 7 до 27 учнів. У 1873 р. в Миколаєві була відкрита Талмуд-Тора, яка виконувала функцію

---

¹ Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Общество вспомоществования недостаточным лицам, стремящимся к образованию // Очерки истории культуры Южного Прибужья: от истоков до начала XX века. Николаев, 2000. Кн. 1: Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. С. 149-150.

² Павлик І.С. (ред.). Освіта на Миколаївщині у ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси. Миколаїв, 1997. 176 с.

³ Шитюк М.М., Щукін В.В. Єврейське населення Херсонської губернії в ХІХ – на початку ХХ ст. Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2008. 224 с.

⁴ Меламед (івр. מלמד «учитель», меламмед) – учитель в хедері і караїмському мідраші.

училища для сиріт і найбідніших дітей. Основною метою цього закладу було не лише навчання, але й виховання в дусі віри та надання елементарних знань, які відповідали потребам місцевої громади. Для підготовки дітей до практичної діяльності при Талмуд-Торі був створений ремісничий клас⁵. Подібні навчальні заклади з'явилися також у Вознесенську та Богополі, а в Херсоні у 1850-х роках функціонувало 30 хедерів і 2 єврейських училища.

Дослідники зазначають, що влада неодноразово здійснювали спроби обмежити діяльність єврейських навчальних закладів, вводячи жорсткі умови для їх функціонування. Тим не менш, попри складні умови, єврейська освіта в Миколаєві продовжувала існувати та відіграла важливу роль у збереженні культурної та релігійної ідентичності громади.

Деякі питання функціонування начальних закладів розглянуто у роботі Лариси Левченко⁶. Важливою складовою цієї роботи є також коротка характеристика архівних матеріалів, що висвітлюють діяльність Миколаївського військового губернатора.

Виклад основного матеріалу. До повноважень Миколаївського військового губернатора входило широке коло питань військової та цивільної сфер, що фактично мали необмежений характер. Губернатору підпорядковувались всі державні органи управління та самоуправління, він був головою (або почесним головою) усіх благодійних організацій, товариств і фондів. Від губернатора залежало вирішення всіх, навіть дрібних господарських, питань; йому підпорядковувались гарнізони міст, комендантські управління та військові частини, розташовані на території губернаторства⁷. Отже, будь-яке відкриття/закриття навчальних закладів і культурно-освітніх установ цілком залежало від абсолютистського рішення військового губернатора.

Початком учбових закладів у Миколаєві було створення при адміралтействі школи юнг, а у 1794 р. відкрився Морський кадетський корпус. У 1798 р. цей корпус був реорганізований у Чорноморське штурманське училище. У 1804 р. в Миколаєві відкрито училище флотських юнг⁸.

У фонді Канцелярії міститься обіжник департаменту військових поселень про розподіл кантоністів із військово-навчальних закладів датований 30 квітня 1851 р.⁹ Кантоністами називали вихованців військових сирітських відділень у Російській імперії. Згодом цей термін поширився на всіх неповнолітніх хлопців, які були дітьми солдатських родин або військових поселенців і перебували в стані фактичної кріпосної залежності від військових структур з моменту свого народження¹⁰.

У 1851 р. начальник Херсонської губернії звертається до Миколаївського флотського училища про влаштування сина вдови Ф. Шпиндицького¹¹. Такі звернення не завжди

---

⁵ Держархів Миколаївської області (ДАМО). Ф. 216. Оп. 1. Спр. 1112. Арк. 40.

⁶ Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805-1900): навчальний посібник. Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2006. 300 с.

⁷ Ibid. С. 52.

⁸ Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства... С. 53.

⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 969.

¹⁰ Любченко В.Б. Кантоністи // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2007. 528 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kantonisty>

¹¹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 695.

завершувалися позитивним рішенням. У фонді Канцелярії міститься справа¹² з приписом статс-секретаря імператора військовому губернатору про відмову вдові Софії Мойсеевій у влаштуванні її сина до флотського училища юнг Чорноморського відомства (30 грудня 1852 – 8 січня 1853 рр.). Інша справа¹³ містить листування з Миколаївською міською поліцією, командиром навчального морського екіпажу та інспекторським департаментом Морського міністерства на прохання відставного унтер-офіцера С. Тарасова про віддачу йому із флотського училища сина для піклування в старості (6 липня – 29 жовтня 1853 р.). Аналогічне питання підіймається в іншій справі¹⁴, яка містить прохання відставного унтер-офіцера Микити Васильєва про віддачу йому з флотського училища сина для піклування в старості.

Вже за рік, у 1852 р. начальник Херсонської губернії інформує Миколаївського військового губернатора про наявність вакантного місця в Херсонському мореплавному училищі. Фонд містить справу¹⁵, де маємо рапорт Миколаївської міської думи військовому губернатору про підбір кандидата в училище. У фонді також присутній лист начальника Херсонської губернії Миколаївському і Севастопольському військовому губернатору та повідомлення Миколаївській міській поліції про зарахування до казенних навчальних закладів Херсона дітей вдови ветеринара П. Ляпунової¹⁶. У 1853 р. рапортом Головного начальника військово-навчальних закладів вдові було відмовлено у зарахуванні її синів¹⁷.

У листопаді 1853 р. Миколаївська міська дума затверджує витрати коштів для відправки двох кандидатів на вступ до Херсонського училища торговельного мореплавства, про що Миколаївський міський голова інформує своїм листом Миколаївського та Севастопольського військового губернатора¹⁸.

Відкриття перших парафіяльних училищ у Миколаєві відбулося у справі за 1820 р.¹⁹

Окремі справи проливають світло на господарчі справи діяльності повітових училищ Миколаєва. Так, одна із справ²⁰, яка містить листування з Міністерством народної освіти та почесним наглядачем Миколаївського повітового училища, розповідає про пошук коштів на ремонт будівель училища (29 червня 1849 – 9 лютого 1851). Інша справа²¹ включає прохання штатного наглядача Миколаївського повітового училища про надання дозволу на зберігання коштів училища в головному казначействі Чорноморського відомства (14–18 лютого 1849 р.) у зв'язку з тим що в місті відсутнє міське казначейство «і гроші училища зберігаються у коморі міського Магістрату».

За даними миколаївського історика Івана Павлика, до 1840-х років у межах сучасної Миколаївської області існувало лише 5 начальних закладів спеціального призначення та закритого типу. Наприклад, у селі Вітовка у 1790 р. М.Г. Лівановим була організована

---

¹² ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1111.

¹³ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1133.

¹⁴ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1663.

¹⁵ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 798.

¹⁶ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1097; Спр. 1412.

¹⁷ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1388.

¹⁸ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1071.

¹⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 2. Спр. 9.

²⁰ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 324.

²¹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 353.

сільськогосподарська школа. Перша в межах сучасної Миколаївської області початкова загальноосвітня школа на 25 чоловік була відкрита у 1827 р. На середину 19 ст. на Миколаївщині налічувалося близько 15 шкіл, які давали тільки початкову освіту й охоплювали незначну кількість дітей шкільного віку²².

У досліджуваному фонді зберігається лист статс-секретаря імператора до Миколаївському та Севастопольському військового губернатора в якому перший інформус про те, що 23 вересня 1850 р. вдова статського радника Олександра Легниковська зверталася до царя з проханням щодо прийому її доньки до Одеського інституту шляхетних дівчат. Їй було відмовлено та рекомендовано звертатися з цим питанням у встановленому правилами порядку²³. Може припустити, що даний факт свідчить про відсутність навчальних закладів для дівчат у Миколаєві.

7 березня 1850 р. починається листування з опікуном Одеського навчального округу та Миколаївською міською поліцією про можливість відкриття у Миколаєві приватного жіночого пансіону І. Шульгіною. 18 березня 1850 р. «Правитель Канцелярії» надсилає листа до Миколаївської міської поліції, де інформус її про дозвіл на відкриття у Миколаєві приватного жіночого пансіону²⁴.

Із доповідної записки Миколаївського наглядача училищ Миколаївському та Севастопольському військовому губернатору адміралу Михайлу Лазареву дізнаємося, що у середині 19 ст. у Миколаєві була присутня приватна освітянська практика. На підставі припису Херсонської дирекції училищ складено відношення до міської поліції про складання списків іноземців, які займалися приватним вихованням дітей. У згаданій записці наголошувалося, що поліція Миколаєва ігнорує відношення та не надає запитувану інформацію²⁵. Як наслідок, М. Лазарев вимагає «негайного закриття шкіл, що утримуються у Миколаєві особами, які не мають на це законного дозволу» та пропонує заснувати у місті приватне повітове училище. У справі маємо і листування з опікуном Одеського навчального округу та господарським комітетом Південного округу (10 грудня 1851 – 19 червня 1852)²⁶.

Знаходимо у фонді і справи щодо вирішення окремих організаційних питань діяльності дівочих навчальних закладів у Миколаєві. Так, у 1857 р. губернатором розглядалося питання про відкриття у Миколаєві приватного училища для дівчат²⁷. У 1855 р. губернатор опікувався (ймовірно через скарги начальника училища чи ще когось) про упорядкування торгівлі м'ясом у районі міського дівочого училища²⁸, оскільки територія поряд із навчальним закладом стала популярною у міських торговців, вимагаючи від міської думи навести лад у цьому питанні. Через губернаторську канцелярію проходили й окремі кадрові питання: призначення наглядачем Миколаївського міського дівочого училища чиновника Юферова (1851/52 рр.)²⁹; прохання парафіяльного дівочого училища

---

²² Павлик І.С. (ред.). Освіта на Миколаївщині у XIX–XX ст.... С. 8.

²³ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 512.

²⁴ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 518.

²⁵ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 648.

²⁶ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 771.

²⁷ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 2513.

²⁸ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 2005.

²⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 813.

про призначення пенсії вдові чиновника Кондиревій (1858 р.)³⁰. У 1864 р. Миколаївська міська рада виділяє гроші для нагород ученицям з Міського дівочого училища³¹.

Знаходимо у документах фонду й окремі аспекти діяльності Миколаївського повітового училища: доповідна записка наглядача училища про звільнення вчителя Бундурева від сплати постоевої повинності (1851 р.)³²; призначення лікарем училища колезького радника Павловського (1853 р.)³³; звільнення від квартирної повинності вчителя Андрія Сорокіна (1853 р.)³⁴; коштів з колоніста Павла Бішера за продану йому ділянку землі (1856 р.)³⁵.

Миколаївське артилерійське училище згадується у листуванні з Миколаївською міською поліцією та командиром навчального флотського екіпажу на прохання вдови Малігіної повернення їй сина з училища для догляду за нею в старості (1852/53 рр.)³⁶.

Існування «казенних навчальних закладів» згадується у листі начальника Херсонської губернії військовому губернатору та його повідомлення Миколаївській міській поліції про зарахування до казенних навчальних закладів дітей вдови ветеринара П. Ляпунової (1852/53 рр.)³⁷. У справі про влаштування братів Колесникових до «Чорноморського казенного навчального закладу» (1853 р.) довідуємося про існування у місті подібної інституції³⁸.

У місті планувалося не лише відкриття нових навчальних закладів, а й закриття. Так, в одній із справ знаходимо вимогу опікуна Одеського навчального округу про закриття у Миколаєві приватних навчальних закладів, де навчалися діти обох статей (1853–58 рр.). У свою чергу миколаївський поліцмейстер у пояснювальній записці стверджував, що «у місті Миколаєві та частин Адміралтейства не виявлено ніякого приватного учбового закладу»³⁹. Разом з тим, маємо справу про відкриття у 1858 р. в Миколаєві саксонським підданим Фрідріхом Ірмшлером «приватного закладу для гімнастичних вправ»⁴⁰.

Опікувався губернатор і вихованням дітей офіцерів морського відомства, про що свідчить листування військового губернатора з обер-інтендантом, комісаріатською експедицією та штабом Чорноморського відомства про заходи щодо скорочення листування та впорядкування діловодства під час оформлення допомоги на виховання⁴¹.

З 16 вересня по 1 грудня 1860 р. тривало листування Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора про заснування у портових містах Новоросійського краю навігаційних класів⁴². У свою чергу, 9 вересня 1860 р. відставний чиновник Діомид Широцький звертався до Миколаївського військового губернатора з доповідною запискою

---

³⁰ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 2888.

³¹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4866.

³² ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 860.

³³ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1066.

³⁴ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1345; Спр. 1412.

³⁵ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 2411.

³⁶ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 990.

³⁷ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1097.

³⁸ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1144.

³⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1228.

⁴⁰ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 2874.

⁴¹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 3151.

⁴² ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 3616.

щодо виділення йому коштів на відкриття у місті школи для глухонімих дітей⁴³. У закладі планували навчатися 10 хлопчиків і 6 дівчат. Потенційно послуги з навчання глухонімих дітей мешканці міста могли отримати в Одеському училищі, але туди на навчання запрошували лише дівчат, про що свідчить циркуляр Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора⁴⁴.

Загальнодоступною формою початкової освіти у Миколаєві були школи грамотності⁴⁵. Вони почали з'являтися у 1861 р. за ініціативи дружини головного командира Чорноморського флоту і портів Чорного та Азовського морів віце-адмірала Глазенапа – Емілії Антонівни. У 1861 р. Миколаївська міська рада бере на себе фінансування таких шкіл⁴⁶. Довгий час школи грамотності знаходилися у віданні комітету миколаївських шкіл, створеного у 1871 р. Пізніше такі школи перейшли у підпорядкування Одеського учбового округу. Пік цих шкіл (26 шкіл, 47 учителів і 613 учнів) припадає на 1873 р. Пізніше за рахунок перетворення їх у училища та закриття в кінці 19 ст. їх було 14.

У фонді Канцелярії знаходимо інформацію, що 1872 р. у поселенні Водопій (наразі це територія Центрального району міста Миколаєва) Миколаївською міською радою було відкрито школу грамотності⁴⁷. Окремі документи висвітлюють фінансування видатків таких шкіл Миколаївською міською радою⁴⁸.

У серпні 1859 р. від Канцелярії військового губернатора штатному наглядачу Миколаївського повітового училища надходить припис про надання відомостей щодо підвідомчих йому приватних навчальних закладів м. Миколаїв. У відповідь на який він надав відповідні відомості (Таблиця 1).

Табл. 1. Приватні навчальні заклади м. Миколаєва (1859 р.)⁴⁹.

№		Кількість чиновників і вчителів	Кількість наглядачів	Кількість учнів	
				Чоловічої статі	Жіночої статі
1	Жіночий пансіон дружини Колезького асесора Олени Гертнер	2	2	-	60
2	Жіночий пансіон дочки майора Ганни Федотової	6	1	-	34
3	Жіноча школа для дітей, які приходять («приходящих детей») удови штабс-капітана Олександри Молчанової	6	1	-	41

⁴³ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 3543.

⁴⁴ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4726.

⁴⁵ Павлик І.С. (ред.). Освіта на Миколаївщині у XIX-XX ст.... С. 8.

⁴⁶ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 7096.

⁴⁷ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8604.

⁴⁸ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8913.

⁴⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 3357.

4	Чоловіча школа для дітей, які приходять («приходящих детей») Антона Рудольфа	4	1	45	-
5	Чоловіча школа для дітей, які приходять («приходящих детей») поселянина Михайла Поповича	2	-	40	-
	Всього	27	5	95 (так в документі)	135

20 вересня 1860 р. від Канцелярії військового губернатора штатному наглядачу Миколаївського повітового училища надходить припис про надання відомостей щодо підвідомчих Міністерству народної освіти навчальних закладів Миколаєва. У відповідь на який він надав відповідні відомості (Таблиця 2).

Табл. 2. Міністерські навчальні заклади Миколаєва (1860 р.)⁵⁰.

№	Назва закладу	Кількість	
		Учителів	Учнів
1	Миколаївське повітове училище з нижчим при ньому відділі	8	110
2	Міське дівоче училище	6	124
Приватні заклади			
3	Жіночий пансіон, яку утримує пані Гертнер	12	65
4	Жіночий пансіон, яку утримує пані Солнцева	8	39
5	Жіноча школа, яку утримує пані Молчанова	8	40
5	Чоловіча школа, яку утримує пан Савіцький	2	48
6	Чоловіча школа, яку утримує пан Попович	2	25

28 вересня 1862 р. Євгенія Ізвскова звертається з проханням про зарахування її синів до Миколаївської міської гімназії⁵¹. У 1866 р. Миколаївська міська дума планувала організувати допомогу бідним учням гімназії⁵². Вчителі гімназії також читали публічні лекції з природних наук для населення⁵³.

У гімназії навчалися діти різних національностей, в тому числі і євреї. У 1867 р. брат одного з учнів звернувся до Миколаївського військового губернатора з проханням дозволити не відвідувати уроки Закону Божого гімназії⁵⁴.

⁵⁰ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 3702.

⁵¹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4069.

⁵² ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4591.

⁵³ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4783.

⁵⁴ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 6149.

У 1862 р. у місті відкривається єврейська молитовна школа⁵⁵. Так, у фонді міститься листування Миколаївського військового губернатора з Миколаївським міським головою про затвердження осіб, обраних на різні посади при єврейських молитовних школах Миколаєва. Миколаївський міський голова Олексій Семенович Акімов звертається до Миколи Андрійовича Аркаса з проханням затвердити «приговор» з переліком викладачів школи на наступні три роки складений Миколаївським єврейським рабинатом⁵⁶. Військовий губернатор затверджував не лише викладацький склад школи⁵⁷, але й погоджував кадрові питання по іншим працівникам⁵⁸, наприклад, обрання старост⁵⁹ чи скарбника⁶⁰.

Миколаївська міська рада підтримувала створення та роботу єврейських молитовних шкіл, а також брала фінансову участь у забезпеченні їх діяльності. Наприклад, у 1870 р. були виділені кошти на ремонт міської єврейської молитовної школи⁶¹. У 1872 р. за сприяння Миколаївської міської ради за ініціативи міського рабина відкривається ще одна єврейська молитовна школа⁶². У 1880 р. відкривається єврейське жіноче училище⁶³.

Фонд містить матеріали, які можуть свідчити про те, що єврейські школи та їхні вчителі постійно перебували під наглядом міської поліції. Зокрема, у справі про листування з миколаївським поліцмейстером про надання відомостей про єврейські приватні училища і вчителів, які знаходяться у Миколаєві⁶⁴, представлено документи, які підтверджують регулярний нагляд з боку поліції за діяльністю єврейських освітніх установ. Це листування може свідчити про особливу увагу влади до освітньої діяльності єврейської громади в регіоні.

У 1870 р. планувалося відкриття жіночої гімназії⁶⁵. Ще до відкриття жіночої гімназії до Канцелярії надходили пропозиції щодо потенційних вакансій. Наприклад, граф Остальнов пропонував на посаду «класної дами» свою доньку Єлизавету⁶⁶.

У 1863 р. у Миколаєві відкривається жіноча гімназія⁶⁷. Хоча в архіві зберігається окремий фонд «Миколаївська 1-ша міська жіноча гімназія (м. Миколаїв, Херсонського повіту, Херсонської губернії)» (№ 120), який містить документи навчального закладу, але у фонді губернатора знаходимо листування з Міністерством народної освіти за 1872 р.⁶⁸ щодо перейменування закладу на Маріїнську жіночу гімназію у зв'язку з відкриттям 8-го класу зі спеціальним педагогічним курсом і підготовчим класом, по закінченні якого учениці отримували звання домашньої вчительки.

---

⁵⁵ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4072.

⁵⁶ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8941.

⁵⁷ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8746.

⁵⁸ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 10458.

⁵⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8112.

⁶⁰ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8375.

⁶¹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8152.

⁶² ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8625.

⁶³ ДАМО. Ф. 230. Оп. 3. Спр. 90.

⁶⁴ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9234.

⁶⁵ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4202.

⁶⁶ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4230.

⁶⁷ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4778.

⁶⁸ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4926.

Гімназія діяла на підставі «Положення про жіночі училища відомства Міністерства народної освіти», затвердженого 10 травня 1860 р. та Статуту жіночих училищ, затвердженого у 1862 р. Вже 1864 р. приміщення гімназії стало потребувати ремонту і розглядалося питання про виділення коштів Миколаївської міської ради на ремонт будівлі⁶⁹. Питання ремонту будівлі постійно знаходилося на контролі у Миколаївського військового губернатора⁷⁰. У 1866 р. виявилося, що ремонтні роботи були виконані неякісно⁷¹ і в 1869 р. жіноча гімназія знову потребувала ремонту приміщення⁷².

У 1863 р. в місті відкриваються недільні школи – безкоштовні школи для дорослих, які працювали в неділю та давали початкову освіту. У досліджуваному фонді маємо матеріали при нагородження студента Чербачегло за участь у відкритті таких шкіл⁷³.

У 1864 р. в Миколаєві відкривається народне парафіяльне училище⁷⁴. У 1865 р. училище підпорядковують Міністерству народної освіти⁷⁵. У 1872 р. Канцелярія Військового губернатора веде листування з Херсонською казенною палатою про виділення коштів на фінансування училища⁷⁶. У 1876 р. в Богоявленську діє народне училище⁷⁷.

Знаходимо у справах фонду і матеріали про окремі штрихи з історії професійної освіти Миколаєва. Так, відставний канцелярист Боляновський звернувся до міської поліції з проханням сприяти направленню його дітей до портової ремісничої школи⁷⁸. У 1867 р. в місті починається підготовка до відкриття морехідних класів⁷⁹, у 1872 р. велася робота з відкриття притулку з ремісничими класами⁸⁰ та технічного училища⁸¹, а в 1873 р. акушерської («повивальної») школи⁸².

Окремі справи стосуються діяльності попечителя Одеського учбового округу, якому підпорядковувалися більшість навчальних закладів Миколаєва⁸³: питання перетворення Миколаївської гімназії з реальної у класичну⁸⁴; переїзду вчительської семінарії з Миколаєва до Херсона (1872 р.)⁸⁵; дозвіл миколаївським вчителям читати публічні лекції (1872 р.)⁸⁶; закриття шкіл на час карантину⁸⁷. Цікавим є те, що у тому разі, якщо публічні лекції планували читати особи, які не є викладачами шкіл, тоді дозвіл на такі заходи давала Миколаївська міська поліція⁸⁸.

---

⁶⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 5380.

⁷⁰ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 5741.

⁷¹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 5983.

⁷² ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 6009.

⁷³ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4394.

⁷⁴ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 4879.

⁷⁵ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 5567.

⁷⁶ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8686.

⁷⁷ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9678.

⁷⁸ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 6332.

⁷⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 6554.

⁸⁰ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8868.

⁸¹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8506.

⁸² ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8953.

⁸³ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8033.

⁸⁴ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8516.

⁸⁵ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8551.

⁸⁶ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8626; Спр. 8973.

⁸⁷ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9275.

⁸⁸ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9242.

Опікувалася канцелярія Миколаївського військового губернатора і питаннями затвердження на посаді викладацького складу шкіл. Так, у 1871 р. був відсторонений від роботи за жорстоке поводження з дітьми викладач Труханов⁸⁹. У 1872 р. зі школи був звільнений учитель Волков і відраховані учні за невиконання церковних обрядів⁹⁰.

Поява такої кількості учбових закладів сприяла зростанню попиту на книги та різного приладдя для забезпечення учбового процесу. Так, у 1872 р. міщанин Герш Айзенберг планував відкрити у місті книжковий магазин і кабінет для читання, для чого звертається за дозволом до Канцелярії військового губернатора⁹¹. У 1874 р. дружини лейтенантів Косякова та Бабіцина звертаються за дозволом відкрити у місті книжковий магазин і склад навчальних посібників⁹².

Висновки. Матеріали фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» є важливим джерелом для дослідження історії навчальних закладів регіону, проте вони не можуть повністю розкрити всі аспекти цього питання. Незважаючи на те, що фонд містить цінні документи про відкриття навчальних закладів, їх функціонування та кадрове забезпечення, він не охоплює всіх аспектів розвитку освіти у Миколаєві 19 ст. Вказані матеріали є важливою складовою для дослідження історії освіти як у місті, так і загалом у регіоні, та здебільшого *доповнюють* загальну картину становлення та розвитку освітньої сфери у регіоні у контексті відкриття навчальних закладів, окремих кадрових питань, господарських і фінансових.

Подальші наукові розвідки можуть зосередитися на більш детальному вивченні окремих аспектів, які частково висвітлюються у документах фонду. Це може включати дослідження впливу освітніх ініціатив на розвиток місцевої громади, аналіз взаємодії між військовою та цивільною адміністрацією в управлінні освітніми установами, а також порівняння розвитку освіти у Миколаєві й інших містах регіону. Використання матеріалів фонду у поєднанні з іншими джерелами допоможе створити цілісну картину історії освітнього процесу Південної України.

Kostiantyn Kartuzov

Mykolaiv Educational Institutions in the Documents of the Fund 'Mykolaiv Military Governor Office' (State Archives of the Mykolaiv Region)

Abstract: The article analyzes the materials from the fund 'Mykolaiv Military Governor Office' (State Archive of the Mykolaiv Region). The focus is on documents that shed light on the formation, functioning, and specificities of Mykolaiv educational institutions in the 19th century.

The author concludes that while the fund's materials are an important source for researching the history of educational institutions in the region, but they cannot fully reveal

---

⁸⁹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8427.

⁹⁰ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8509.

⁹¹ ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8796.

⁹² ДАМО. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9400.

all aspects of this issue. Despite the fact that the fund contains valuable documents about the opening of educational institutions, their operation and staffing, it does not cover all aspects of the development of education in the city of Mykolaiv in the 19th century. However, these materials are a reliable basis for further research and can significantly supplement the general picture of the formation and development of the educational sphere in the region.

Further research can focus on a more detailed study of certain aspects that are partially covered in the foundation's documents. This may include a study of the impact of educational initiatives on the development of the local community, an analysis of the interaction between the military and civilian administration in the management of educational institutions, as well as a comparison of the development of education in Mykolaiv and other cities of the region. Using the materials of the fund in combination with other sources will help to create a more complete picture of the history of the educational process in Southern Ukraine.

Keywords: Mykolaiv, educational institutions, military governor, education, 19th century, archival materials, history of education